

Warszawa, 6 lipca 2022

dr hab. Magdalena Lesińska
Uniwersytet Warszawski
Ośrodek Badań nad Migracjami

Recenzja pracy doktorskiej

Autorka: Elżbieta Mirga-Wójtowicz

Tytuł: Migracje zewnętrzne Romów a polityka integracyjna wobec Romów w Polsce po 1989

Promotor rozprawy doktorskiej: dr hab. prof. UP Łukasz Zweifel

Promotor pomocniczy: dr Michał P. Garapich

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Podstawa formalna

Niniejsza recenzja została przygotowana na podstawie uchwały Rady Naukowej Dyscypliny Nauki o Polityce i Administracji Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie z dnia 26 maja 2022 powierzającej mi ocenę pracy doktorskiej mgr Elżbiety Mirgi-Wójtowicz.

W zakresie merytorycznym i formalnym podstawą dla oceny dysertacji jest ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r., nr 65, poz. 595 z późn. zm.).

Informacje ogólne

Praca doktorska przedstawiona do recenzji składa się z siedmiu rozdziałów, bibliografii oraz aneksu z opisem wykorzystanych źródeł. Tekst liczy 299 stron znormalizowanego tekstu. Wyróżnić w niej można część teoretyczno-koncepcyjną (rozdziały 1-3), opisowo-kontekstową (rozdział 4) oraz część empiryczno-analityczną (rozdziały 5-7).

Oceniając przedłożoną pracę doktorską przyjęłam następujące merytoryczne i formalne kryteria:

- wybór i oryginalność tematu,
- właściwe przedstawienie celu pracy, sformułowanie pytań badawczych i hipotez,

- poprawna i spójna struktura pracy,
- merytoryczna treść rozprawy,
- prawidłowy dobór i zastosowanie metod i technik badawczych,
- właściwy dobór i kompletność wykorzystanej literatury.

Merytoryczna i formalna ocena rozprawy

- **wybór i oryginalność tematu**

Pracę doktorską autorstwa Elżbiety Mirgi-Wójtowicz można usytuować na przecięciu się trzech obszarów badawczych: studiów romskich/romologicznych (badania społeczności romskich), badań migracji międzynarodowych (wyjazdy polskich Romów, przede wszystkim ich przyczyny i wybrane kierunki) oraz analizy polityki (reakcji władz państw wysyłających i docelowych na migracje Romów).

Już przez sam wybór takiego tematu Autorka stanęła przed szeregiem poważnych wyzwań. Po pierwsze dlatego, że studia romskie w Polsce są wciąż moim zdaniem na wczesnym etapie rozwoju. Romowie jako grupa są przedmiotem badań prowadzonych intensywnie od kilku dekad przez przedstawicieli takich dyscyplin jak etnografia, antropologia czy socjologia (wymieniając choćby takie nazwiska jak Jerzy Ficowski, Lech Mróz, Sławomir Kaprański, Ewa Nowicka, Adam Bartosz i wielu innych) i lista prac naukowych na temat kultury, folkloru i historii polskich Romów jest spora i stale się powiększa. Jednak spojrzenie na Romów przez pryzmat adresata działań politycznych oraz jako podmiotu politycznego jest nadal w polskiej nauce niezwykle rzadkie (warto przypomnieć w tym kontekście teksty Andrzeja Mirgi z końca lat 1990-tych). Przyjęcie tej perspektywy przez Autorkę rozprawy jest zatem zadaniem trudnym, gdyż nie może ona podążać przetartymi drogami i odnosić się do istniejących już schematów analitycznych, na które mogłaby się powołać, ale jest zmuszona od początku nakreślić własną ścieżkę badawczą.

Po drugie, Autorka skupia się na Romach migrujących, grupie którą można określić jako podwójnie trudną do zbadania. Każdy badacz/badaczka, który/a próbował/a prowadzić badania w romskim środowisku wie, że nawiązanie kontaktu w celu zdobycia informacji na temat członków i członkiń tej grupy jest niezwykle trudne bez osoby wprowadzającej oraz wymaga wiele wysiłku i czasu. Biorąc to pod uwagę, fakt, że Autorka sama jest przedstawicielką społeczności romskiej daje jej dużą przewagę w roli badaczki oraz jest potwierdzeniem

wiarygodności zebranego materiału źródłowego. Podobnie, wszyscy zajmujący się badaniami osób migrujących szybko przekonują się o trudnościach związanych z identyfikacją i kontaktem z migrantami i migrantkami oraz namówieniem ich do udziału w badaniu.

Po trzecie, wybór tematu okazał się poważnym wyzwaniem z powodu ograniczeń źródłowych. Autorka skupiła się przede wszystkim na okresie przed akcesją Polski do Unii Europejskiej, analizując proces tworzenia się (początków) działań integracyjnych polskich władz adresowanych do romskiej mniejszości. Sugeruje ona, że ich wdrożenie programów integracyjnych było bezpośrednim efektem nacisków ze strony przede wszystkim władz Wielkiej Brytanii, zaniepokojonych zwiększonym napływem Romów z Polski i innych państw środkowoeuropejskich w okresie przedakcesyjnym do UE. Brak materiałów źródłowych z tamtego okresu, które byłyby w wolnym dostępie, wymusił czasochłonne prace archiwalne oraz odtworzenie tego okresu na podstawie wywiadów z uczestnikami i obserwatorami analizowanego procesu.

Z powodów powyżej wymienionych temat, podjęty przez Elżbietę Mirgę-Wójtowicz w jej rozprawie doktorskiej uznaję za wielki atut tej pracy.

- **Cele, hipotezy, pytania badawcze oraz konstrukcja pracy**

Autorka już na wstępie pracy (s.14) przedstawia zestaw sześciu pytań, na które zamierza w pracy odpowiedzieć. Można je podzielić na dwie grupy, pierwsza dotyczy procesów migracyjnych z udziałem polskich Romów: ich przyczyn i skutków, doświadczeń migracyjnych polskich Romów w kontekście sekurytyzacji oraz stereotypizacji tej grupy. Druga grupa pytań skupia się na sferze politycznej: reakcji państw docelowych na napływ romskich migrantów, relacji między migracjami Romów a powstaniem adresowanych do nich programów rządowych oraz ocenie prowadzonej przez władze polskie polityki integracyjnej na rzecz Romów przez nich samych.

Główna hipoteza postawiona w pracy odnosi się do relacji przyczynowo skutkowej między migracjami Romów z Polski w okresie przed akcesją do UE i relacjami między Polską i Wielką Brytanią a procesem tworzenia polityki integracyjnej na rzecz Romów w Polsce (s. 14). Kolejne hipotezy przedstawione przez Autorkę (s.14-15) zakładają, że do powstania programów integracyjnych przyczyniła się także mobilizacja organizacji i liderów romskich na rzecz poprawienia sytuacji materialnej i bezpieczeństwa Romów oraz że na migracje Romów miały

wpływ czynniki tak przyciągające (m.in. zakres i wysokość pomocy społecznej w krajach docelowych), jak i wypychające z Polski (w postaci dyskryminacji, marginalizacji, nieadekwatności działań pomocowych i integracyjnych).

Konstrukcję pracy oceniam jako poprawną, aczkolwiek widoczne są dysproporcje między poszczególnymi rozdziałami, szczególnie między dwoma ostatnimi, które są kluczową częścią pracy.

Rozdział 1. ma charakter wprowadzający, w którym Autorka przedstawia główny cel pracy, pytania badawcze i strukturę. W tej części znajduje się również przegląd literatury na temat migracji Romów, który zajmuje jedynie trzy strony i jest najlepszym dowodem na to, jakim niezbadanym jeszcze tematem zajęła się Elżbieta Mirga-Wójtowicz.

W rozdziale 2. przedstawione zostały najważniejsze teorie i pojęcia dotyczące tematu pracy, związane z migracjami (mobilność, osiadłość), mniejszością romską (antycyganizm, nomadyzm) oraz procesami społecznymi i politycznymi (sekurytyzacja, struktura, działanie). W siatce pojęciowej pracy zabrakło według mnie wprowadzenia pojęć ważnych w dyscyplinie nauki o polityce i administracji, które byłyby pomocne w części analitycznej rozprawy. Mam tu na myśli takie pojęcia jak: podmiot polityki (podmiotowość w polityce), struktura możliwości politycznych (*political opportunity structure*) oraz etniczna mobilizacja. Wróć do tego wątku w dalszej części recenzji.

Rozdział 3. koncentruje się na opisie zastosowanych metod i technik badawczych oraz informacjach o zebranych źródłach, na podstawie których powstała rozprawa. Zebrane i wykorzystane źródła są różnorodne i oryginalne, stanowiąc tym samym bardzo mocną stronę pracy. Podobnie pozytywnie należy ocenić wybrane metody i techniki badawcze, które są reprezentacyjne dla kilku dyscyplin, co świadczy o tym, że Autorka dobrze czuje się w interdyscyplinarnym podejściu do badań. Stosuje ona metody i techniki etnograficzne i autoetnograficzne (m.in. wywiady, obserwacje uczestniczące), historyczne (analiza tekstów archiwalnych i prasy) oraz często stosowane w naukach o polityce (wywiady eksperckie).

Kolejne rozdziały mają charakter kontekstowy. W rozdziale 4. Autorka przedstawia międzynarodowe tło instytucjonalne, czyli działania najważniejszych organizacji europejskich skierowane do społeczności romskich (UE, OBWE, Rady Europy). Rozdział 5. skupia się z kolei na tle historycznym, opisana jest w nim historia migracji Romów z Polski w okresie PRL i wczesnych latach 1990. W tym miejscu warto podkreślić kolejną zaletę tej pracy, którą jest ukazanie szerszego tła historycznego migracji Romów z Polski. Mimo, że główna analiza skupia się na okresie przedakcesyjnym, to zrozumienie wydarzeń z tego okresu nie byłoby możliwe bez właściwego kontekstu, który został przedstawiony w tym rozdziale.

W rozdziale 6. Autorka skupia się na najważniejszym wątku rozprawy, czyli migracjach Romów w okresie przedakcesyjnym i ich skutkach w postaci reakcji władz państwa docelowego (Wielkiej Brytanii) i państwa wysyłającego (Polski). Udowadnia ona na podstawie zebranego materiału empirycznego główną tezę rozprawy, że naciski i działania władz brytyjskich zaniepokojonych wzrostem napływu Romów z regionu Europy Środkowowschodniej oraz mobilizacja społeczno-polityczna Romów jako mniejszości, miały wpływ na reakcję władz polskich w postaci implementacji programów pomocowych i integracyjnych skierowanych do społeczności romskich w Polsce. W tej części pracy analizowany jest proces polityczny z perspektywy głównych jego uczestników: władz państwowych i reprezentujących je instytucji, a także organizacji romskich i ich liderów, które to organizacje w badanym okresie przeżywają intensywny rozwój instytucjonalny reprezentując Romów na arenie krajowej i międzynarodowej.

Z kolei w rozdziale 7. Autorka przyjmuje perspektywę mikro (jednostkową), starając się pokazać, w jaki sposób polityka tocząca się na szczeblu międzyrządowym ma wpływ na decyzje i losy jednostek i małych grup społecznych (rodzin). Jest to oryginalna i bardzo ciekawa część pracy. Tym bardziej szkoda, że ten rozdział jest tak krótki (liczy niecałe 20 stron) i jest nieproporcjonalnie mniejszy w stosunku do poprzedniego. Praca kończy się częścią podsumowującą (zakończenie). Zamieszczony wykaz źródeł, z których korzystała Autorka w swojej pracy, wydaje się wyczerpujący, zawiera źródła pierwotne i wtórne, polskie i zagraniczne. Autorka odwołuje się do najważniejszych tekstów z obszaru studiów migracyjnych, socjologii i etnografii oraz literatury odnoszącej się do mniejszości romskiej.

Pod względem poprawności językowej pracę tą niestety muszę ocenić na poziomie jedynie dostatecznym. Zawiera ona znaczną liczbę błędów stylistycznych oraz interpunkcyjnych. Podejrzewam, że jest to wynik pośpiechu na etapie końcowym pisania pracy i braku czasu na staranniejszą korektę tekstu.

- **Zastosowane metody i techniki badawcze**

Autorka przyjmuje perspektywę politologiczną dodając do niej elementy podejścia antropologicznego i etnograficznego, co jest dobrym rozwiązaniem z racji wybranego tematu pracy oraz użytych metod i technik badawczych. Proces pozyskiwania danych źródłowych został starannie zaplanowany i systematycznie wykonany.

Wykorzystany w pracy materiał jest wynikiem dwóch wieloletnich projektów naukowych, w których Autorka uczestniczyła jako członkini zespołu badawczego. Oczekiwałam bardziej szczegółowej informacji o zebranych w trakcie trwania projektów materiałach źródłowych oraz indywidualnej roli Autorki w ich pozyskaniu. Przedstawione informacje na stronach 76-83 oraz w aneksie są moim zdaniem zbyt ogólne. Nie mam wątpliwości co do rzetelności formalnej procesu zebrania i analizy źródeł pozyskanych w trakcie zrealizowanych badań, ale właśnie w związku ze świadomością jak trudnym procesem było ich pozyskanie (w szczególności przeprowadzonych wywiadów), tym bardziej oczekiwałam bardziej szczegółowej informacji na ich temat.

Autorka pisze m.in. *„Badania w ramach wymienionych projektów badawczych stanowią dla mnie w tej rozprawie centralną bazę danych. Bazę tę uzupełniam danymi zebranymi w ramach realizacji innych projektów oraz wywiadami eksperckimi z ważnymi z punktu widzenia zajmowanej pozycji w świecie romskiej tematyki naukowej i społecznej, byłymi urzędnikami administracji rządowej odpowiedzialnymi za politykę wobec Romów w Polsce, liderami romskimi i aktywistami (10 wywiadów)”*. Nasuwają się pytania: kim byli wywiadowani liderzy (ile organizacji było reprezentowanych w badaniu, o jakim profilu były to organizacje, jaki był klucz doboru liderów i aktywistów, kiedy były przeprowadzane wywiady, ile z nich było wywiadami indywidualnymi, ile grupowymi, etc. Podobne pytania dotyczą *„80 wywiadów narracyjnych nieustrukturyzowanych z Romami w różnych lokalizacjach na terenie Anglii i Polski (przeważnie z grupy Polska Roma i Bergitka Roma, ale z uwagi na małżeństwa mieszane także z Romami z grupy Chaładytka Roma i Lowarów). Oprócz wywiadów biograficznych posiadających elementy historii mówionej ze starszyzną, rozmawialiśmy z migrantami romskimi i ich rodzinami, migrantami powrotnymi, osobami, które nie migrują w Wielkiej Brytanii (dwie lokalizacje w Southend on See w hrabstwie Essex i w Londynie) i w Polsce (Mława, Nowa Huta i Czarna Góra na Spiszu) (s.81)*. Podane informacje warto byłoby uzupełnić o: jaka była metoda doboru respondentów, w jakim języku były przeprowadzone, jakie motywy stały za wyborem lokalizacji? Być może odpowiedzi na te pytania znajdują się w innych publikacjach przygotowanych na podstawie zrealizowanych projektów, ale niestety zabrakło ich w pracy, która podlega niniejszej recenzji. Na potrzeby ewentualnej publikacji rozprawy postulowałabym dołączenie tabeli z podstawowymi (zanonimizowanymi) informacjami o osobach, z którymi były przeprowadzane wywiady, a które zostały wykorzystane w tej pracy.

Wiele miejsca poświęcono za to osobistym refleksjom i doświadczeniom Autorki w roli badanej (przedmiotowe i nieetyczne potraktowanie jej jako informatorki, s. 86-87) oraz badaczki (podczas prowadzenia własnych wywiadów), potwierdzając tym samym, że Autorka ma pełną

świadomość trudności związanych z prowadzeniem wywiadów z migrującymi Romami i potrzeby szczególnej wrażliwości i refleksyjności ze strony osób badających tą grupę.

- **Strona formalna i warsztatowa rozprawy**

Autorka stara się analizować badany temat z wielu perspektyw i poziomów. Z jednej strony przyjmuje perspektywę makro - państwa i instytucji międzynarodowych oraz ich działań wobec procesów migracji Romów (rozdziały 4-6), z drugiej – perspektywę migrantów ukazując ich wybory i ścieżki migracyjne w kontekście reżimów migracyjnych (restrykcji prawno-instytucjonalnych wprowadzanych przede wszystkim przez państwa przyjmujące) (rozdział 7). Te dwie perspektywy nie są jednak potraktowane równorzędnie tak w sensie objętości tekstu, jak i zakresu przeprowadzonej analizy (tego dotyczy wcześniejsza uwaga o dysproporcji poszczególnych rozdziałów).

Metoda teorii ugruntowanej została wymieniona jako metoda zastosowana do potwierdzenia założonej hipotezy (s.15). Jej założenia określono jednak w sposób bardzo enigmatyczny (cytując dwa zdania z pracy Krzysztofa Koneckiego), oczekiwałabym bardziej przekonującego wyjaśnienia, dlaczego wybrano tą metodę oraz jakie ma zalety i ograniczenia w kontekście badanego tematu. W założeniu, badacz/ka stosując metodę teorii ugruntowanej nie zaczyna badań od warstwy teoretyczno-koncepcyjnej, na podstawie której projektuje hipotezy i badania, przeciwnie - na podstawie systematycznego zbierania i analizowania danych, proponuje i/lub rozwija warstwę teoretyczno-koncepcyjną, która ma wyjaśnić badane zjawisko czy proces. Być może to jest wyjaśnienie, dlaczego siatka pojęciowa zaprezentowana w rozdziale 1. jest ograniczona do podstawowych pojęć z obszaru studiów nad migracjami, pojęcia mniejszości w kontekście Romów oraz wybranych pojęć socjologicznych (struktura, działanie, integracja). Jednak w części końcowej (wnioskach) pracy, w której Autorka podsumowuje wyniki swoich badań empirycznych, oczekiwałabym – zgodnie z założeniami metody teorii ugruntowanej - propozycji autorskiej koncepcji bądź odwołania się do podejść teoretycznych, przez pryzmat których można lepiej wyjaśnić badany proces.

Moim zdaniem pomocne w części końcowej rozprawy byłoby odwołanie się nie tylko do koncepcji struktury i sprawczości Giddensa, co Autorka czyni, ale także do tych, które są zakorzenione w dyscyplinie nauki o polityce i administracji i moim zdaniem byłyby wartościowe w procesie interpretacji zebranego materiału i wnioskowania na temat badanego procesu. Do takich koncepcji należą w mojej opinii: podmiotowość w polityce (praca odnosi się do ewolucji Romów z przedmiotu (adresata) polityki do aktywnego podmiotu politycznego

w relacjach z instytucjami państwa), struktura możliwości politycznych (w pracy analizowany jest wpływ czynników zewnątrz instytucjonalnych na samoorganizację i sprawczość Romów jako mniejszości) oraz ruchy społeczne i etniczna mobilizacja (okres badany przez Autorkę to początek „przebudzenia” organizacyjnego Romów w Polsce, powstania i rozwoju wielu stowarzyszeń na poziomie lokalnym i krajowym, do czego przyczynił się program rządowy na rzecz społeczności romskiej oraz fundusze europejskie). W przypadku planów publikacji rozprawy w przyszłości, rekomendowałabym poszerzenie interpretacji zebranego materiału przez pryzmat zaproponowanych wyżej podejść teoretycznych.

Wnioski końcowe

Przedstawiona do recenzji praca jest bez wątpienia oryginalna, ciekawa i wartościowa. Autorka w swojej rozprawie podjęła bardzo ważny, nowy i trudny temat, wykazując się umiejętnością zbierania i analizowania różnorodnych źródeł pierwotnych i wtórnych oraz samodzielnego prowadzenia badań empirycznych. Praca powstała na pograniczu dyscyplin, z użyciem wielu metod i technik badawczych. Analizowany proces polityczny i jego konsekwencje zostały przedstawione z wielu perspektyw i poziomów (państwa, instytucji, grup interesu oraz jednostek).

Ze względu na zajęcie się tematem do tej pory nie badanym w Polsce, przedstawioną rozprawę należy określić jako pionierską. Można mieć tylko nadzieję, że nie jest ona ostatnią pracą naukową napisaną przez Elżbietę Mirgę-Wójtowicz i że będzie ona nadal kontynuować karierę badaczki i akademicki, na co ją gorąco namawiam.

Wszelkie uwagi polemiczne i krytyczne przedstawione w recenzji nie umniejszają mojej pozytywnej oceny omawianej rozprawy. Przedstawiona rozprawa spełnia wymogi określone w ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 r. (Dz. U. poz. 1789 ze zm.), w szczególności w artykule 13.1. mówiącym o oryginalnym rozwiązaniu problemu naukowego w rozprawie, posiadanej ogólnej wiedzy teoretycznej w danej dyscyplinie oraz umiejętnościach samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez kandydata/kandydatkę. Niniejszym wnioskuję o przyjęcie przez Radę Naukową Dyscypliny Nauki o Polityce i Administracji Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie rozprawy Elżbiety Mirgi-Wójtowicz zatytułowanej „Migracje zewnętrzne Romów a polityka integracyjna wobec Romów w Polsce po 1989 roku” i dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

